

Ustronės atsiskyrelio *Broliai bajorai*, arba Atminties lygmenys

Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai: Atsiskyrelio gavenda*, iš lenkų k. vertė ir parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2016, 583 p., ISBN 978-609-447-196-4 (t. 2)

Gydytojas Stanislovas Moravskis¹ (Stanisław Morawski, 1802–1853) istorikės ir vertėjos Redos Griškaitės dėka jau senokai lietuvių skaitančiajai publikai žinomas kaip spalvingų atsiminimų apie XIX a. pradžios Vilnių autorius², dar kartą pristatytas nauju – gavendos rašytojo – profiliu. 2009 m. išėjusi Griškaitės parengta ir išversta pirmoji gavendų ciklo „Iš visur po truputį“ dalis *Nuo Merkinės iki Kauno*³ sulaukė tęsinio – antrosios dalies *Broliai bajorai*. Aštrios akies ir plunksnos autoriaus nušviestą jo jaunystės Vilnių papildė gyvenimo pabaigoje iš arti stebėtų Kauno regiono, Panemunių apylinkių panorama. Pirmoji ciklo dalis buvo aptarta Reginos Koženiausienės ir Vilmos Žaltauskaitės recenzijose, nusakytas teksto vertimo, parengimo pobūdis, kultūrinis leidinio kontekstas⁴. Antroji dalis parengta ir laikantis tų pačių principų, ir atsižvelgiant į šio kūri-

-
- 1 Šioje recenzijoje asmenų, iki 1795 m. gimusių Lietuvos Didžiosioje Kunigaikštystėje ir Abiejų Tautų respublikoje, taip pat po 1795 m. gimusių buvusioje LDK teritorijoje, asmenvardžiai vartojami adaptuota forma, skliaustuose pirmąkart nurodant originalų vardą ir pavardę.
 - 2 Stanislovas Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: Atsiskyrelio atsiminimai (1818–1825)*, iš lenkų k. vertė Reda Griškaitė, Vilnius: Mintis, 1994.
 - 3 Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 1: *Nuo Merkinės iki Kauno: Atsiskyrelio gavenda*, iš lenkų k. vertė ir parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2009.
 - 4 Regina Koženiausienė, „Intelektualo pašnekesiai su savo siela“, *Metai*, 2010, Nr. 2, p. 137–141; Vilma Žaltauskaitė, „[Rec. kn.:] Stanislovas Moravskis, *Nuo Merkinės iki Kauno: Atsiskyrelio gavenda, Iš visur po truputį*, 1 t., parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2009, 625 p. ISBN 978-9955-854-39-5“, *Archivum Lithuanicum*, t. 12, 2010, p. 325–330.

nio – *Broliai bajorai* – specifika⁵. Tad ir recenzijoje žvilgsnis bus telkiamas ties antrąja dalimi, tačiau neišvengiamai akiratyje išliks ir pirmoji.

Iš visur po truputį visuma Moravskį galutinai įtvirtina lietuvių kultūroje kaip vieną ryškiausių XIX a. Lietuvos literatūros autorių, kūrusių tekstus gyvybingame dokumentikos ir grožinės kūrybos paribyje – o šis yra toks atpažįstamas šiandien, rezonuojantis su dabartinės prozos estetinėmis tendencijomis. Ciklo rengėja yra nuodugniai atskleidusi, jog ir Vilniaus atsiminimai, ir Kauno gavendos – tai dalis Moravskio karštligišškai 1848–1850 m. sukurto memuarinio-literatūrinio-kraštotyrinio palikimo⁶. Regis, tai ir svarbiausia to palikimo dalis, kuriai, be minėtų kūrinių, dar priklausytų lietuviškai kol kas neprieinami autoriaus gyvenimo Sankt Peterburge atsiminimai *Petrapilyje* (*W Peterburku*, par. 1849, publ. 1927). Nors šie kūriniai nėra nuoseklaus siužeto autobiografinis pasakojimas⁷, vis dėlto jie „padengia“ tris svarbiausius autoriaus gyvenimo laikotarpius, yra asmenišką liudijimą apie savo laiką, vietas, pažintus žmones. Moravskio *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje, Petrapijlyje, Iš visur po truputį* – tai savotiškas autobiografinis savojo gyvenimo sumavimas, „testamentinis palikimas“⁸, jaučiant nenumaldomai artėjančią jo pabaigą. Tad Griškaitės parengtos Moravskio gavendos nuosekliai įsilieja ir į pastarųjų dešimtmečių – naujojo *fin de siècle* – vadinamosios „atminties kultūros“ lauką su jo alkiu praeičiai, atminties ir užmaršties strategijomis bei sampynomis⁹ ir drauge atveria tos kultūros, kaip esmingo modernybės fenomeno, ištakas XIX a. viduryje.

5 Reda Griškaitė, „Stanislovo Moravskio kūrinių *Szlachta-bracia. Gawęda Pustelnika* skelbimo principai“, in: Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai: Atsiskyrėlio gavenda*, p. 31–39.

6 Idem, „Darbui, Bičiulystei ir Taikai“, in: Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 1: *Nuo Merkinės iki Kauno: Atsiskyrėlio gavenda*, p. 32. Aptariama dalis *Broliai bajorai* buvo sukurta per tris mėnesius 1849 m. pabaigoje – 1850 m. pradžioje (Reda Griškaitė, „Ir aš pats esu ne kažin jau kas – tik bajoras (Jaż sam nie co lepszego, jak szlachcic)“, arba Pirmosios Stanislovo Moravskio kūrinių *Szlachta-bracia. Gawęda Pustelnika* laidos lietuvių kalba pratarmė“, in: Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai: Atsiskyrėlio gavenda*, p. 24).

7 Plg., kitaip, nei, pavyzdžiui, François-René de Chateaubriand'o atsiminimai *Memuarai iš anapus kapo* (*Mémoires d'Outre-Tombe*, 1849–1850), su kuriais literatūros istorijoje gretinamas šis Moravskio palikimas. Tai, kad Moravskis savo kūryboje neišlaiko vientisos autobiografinio „aš“ pozicijos ir nemažai apie save pasako netiesiogiai, pasakodamas apie kitus, yra savita jo kūrybos žymė, prie kurios toliau stabtelėsiu.

8 *Ibid.*, p. 14.

9 Andreas Huyssen, *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford: Stanford University Press, 2003, p. 15; Andreas Huyssen, „Present Pasts: Media, Politics, Amnesia“, *Public Culture*, 2000, t. 12, Nr. 1, p. 21–38.

„A książek tośmy całą bibliotekę napisali“ – sunkiai išverčiamos intonacijos fraze iš Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) poemos galėtų būti nusakyta XIX–XX a. įvairiažanrės liudijimo literatūros¹⁰ gausa – viena „atminties kultūros“ apraiškų. Eilutėje justai ironiška ir graudi šypsena kaip solidarumo gestas dėl žmogaus bejėgiškumo ir drauge nesiliaujančių pastangų išlikti savo laiko – vis labiau įsibėgėjančio ir vis sunkiau sustabdomo – sraute. Kuo ypatingos Ustronės atsiskyrėlio pastangos? Visų pirma Moravskis užima poziciją žmogaus, gyvenančio tektoniniame klasikinės ir modernios Vakarų civilizacijos lūžyje, jo pasakojimą diktuoja poreikis įamžinti negrižtamai į praeitį grimztančio pasaulio formas. Tokią „buvimo tarp“ savijautą autorius yra raiškiai išsakęs pirmojoje ciklo dalyje: „[R]eikėjo mums arba amžiumi anksčiau, arba amžiumi vėliau gimti.“¹¹ Ją iš dalies liudija ir „atsiskyrėlio“ identifikacija, nurodyta ciklo paantraštėje („Atsiskyrėlio gavenda“). Moravskis rašo neabejodamas, kad „istorija praeina“; tačiau nepuoselėdamas Pažangos entuziazmo ir nepasiduodamas vienaprasmio praeities šlovinimo pagundoms, nors pastarojoje privalumų buvo linkęs matyti daugiau. Tad ciklą „Iš visur po truputį“ autorius buvo sumanęs kaip savo Ustronės dvaro apylinkių, apimančių vietas nuo Merkinės iki Kauno, bei jų gyventojų topografinį, kultūrinį, socialinį portretą. Rengėja cituoja Moravskio 1850 m. liepos 28 d. (rugpjūčio 9 d.) laišką Elenai Malevskienei, savo bičiulio, buvusio bendramokslio Vilniaus universitete, filomato Simono Malevskio žmonai, į Sankt Peterburgą:

Tai, ką dabar užbaigiau, yra pirmoji dalis jau gerokai į priekį pasistūmėjusio veikalėlio, kuriam pavadinimą noriu duoti pagal lenkišką priežodį „Iš visur po truputį“ [lenk. *Z każdej chatki po chłopku – BS*]. Tame pirmajame jo tome yra aprašyta à vol d’oiseau Panemunės juosta nuo Merkinės iki Kauno istoriniu aba net man atmintinu žvilgsniu. Paskui bus apie ponus, bajorus, žydus, valstiečius. [...] ¹²

Iš to plano „paskui“ („apie ponus, bajorus, žydus, valstiečius“) autorius įgyvendino vieną – bajorų portreto – dalį, kurios originalas (tiesa, gerokai leidėjų

10 Žr. Horace Engdahl, „Philomela’s Tongue: Introductory remarks on Witness Literature“, in: *Witness Literature. Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, ed. by Horace Engdahl, New Jersey, London, Singapore, Hong Kong: World scientific, 2002, p. 1–14.

11 Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 1: *Nuo Merkinės iki Kauno: Atsiskyrėlio gavenda*, p. 502.

12 Reda Griškaitė, „Darbui, Bičiulystei ir Taikai“, p. 32–33.

kupiūruotas ir perkomponuotas) pirmąkart buvo paskelbtas 1929 m. Poznanėje, o dabar iš tos publikacijos, 1944 m. Varšuvoje žuvus rankraščiui, išverstas ir į lietuvių kalbą¹³.

Rengėjos originaliai rekonstruota Moravskio ciklo genezės situacija ir galiausiai paties teksto stilius atskleidžia šiame kūrinyje susiduriančias ir savitai sąveikaujančias dvi rašymo strategijas. Kaip memuarinio pobūdžio tekstų autorius Moravskis mums pasirodo „savo laiko drabužiais“: rašęs Romantizmo epochos egodokumentinės – memuarinės, diaristinės, epistolinės – raštijos proveržio, mados ir būtinybės atmosferoje. Tačiau drauge jo autobiografinis išsiskyrimas tarsi lieka pusiaukelėje – yra svarbi, bet iki galo nerealizuota, užgniauziama liudijimo strategija. Kaip minėta, Ustronės atsiškyrėlio gavendos (kaip ir Vilniaus atsiminimai), nors ir akivaizdžiai autobiografinio pobūdžio, nepasižymi nuosekalia biografine fabula bei išpažintiniu pasakojimu. Dėl to jos priartėja prie naujo literatūrinio reiškinių – XIX a. vidurio Lietuvoje besiformuojančios realizmo literatūros, vadinamosios buitinės, papročių prozos. Moravskio antroji gavenda *Broliai bajorai* leidžiasi gretinama su Ignacijaus Chodzkos (Ignacy Chodźko) ciklu *Lietuvos vaizdai (Obrazy litewskie, 1840–1850)* ar rengėjos anksčiau aptartu Eustachijaus Tiškevičiaus (Eustachy Tyszkiewicz) ciklu *Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje (Obrazy domowego poźycia na Litwie, 1842–1867)*¹⁴, o kūrinio genezėje glūdėjęs nerealizuotas užmojis sukurti krašto gyventojų socialinius-kultūrinius potretus, kaip taikliai kita proga yra nurodžiusi rengėja, yra artimas XIX a. 5-ojo dešimtmečio Lietuvoje tarp kūrybinės inteligentijos sklandžiusiai idėjai sukurti literatūrinę lietuvių „portretų galeriją“ (1842 m. Juozapo Ignacijaus Kraševskio (Józef Ignacy Kraszewski) ir Placido Jankovskio (Placyd Jankowski) projektas „Lietuviai“ ar „Lietuvių autoportretai“, 1847 m. Konstantino Tiškevičiaus (Konstanty Tyszkiewicz) ir Jankovskio projektas „Lietuvių tipai“)¹⁵. Juolab, kad Moravskis, antrojoje ciklo dalyje į pavadinimą iškėlęs bajorus ir daugiausia dėmesio skyręs smulkiajai provincijos bajorijai, akalicų šlėktai, pateikė platesnį

13 Moravskio gavendos *Broliai bajorai* rankraščio likimą, publikavimo istoriją rengėja Griškaitė nuodugnai aptarė minėtame skyriuje „Stanislovo Moravskio kūrinių *Szlachta-bracia. Gawęda Pustelnika* skelbimo principai“.

14 Reda Griškaitė, „Eustachijus Tiškevičius – beletristas“, in: *Eustachijus Tiškevičius: Darbai ir kontekstai*, sudarytojai Žygyntas Būčys ir Reda Griškaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014, p. 239–264.

15 *Ibid.*, p. 248–249.

iš šio luomo kilusių socialinių tipų spektrą, rengėjos pristatytą tomo pratarmėje: tai katalikų dvasininkai, mokytojai, teisininkai¹⁶. Taigi Ustronės atsiskyrėlis, gyvenimo pabaigoje atsigręžęs į nugyventą laiką ir individualią atmintį, atrodo, ne tik ir ne tiek siekė (o gal – galėjo; apie tai vėliau) reprezentuoti jį kaip „mano laiką“, bet ėmėsi iš jo išgriebti, iškelti tai, kas priklauso ar turėtų priklausyti kultūrinei, kolektyvinei atminčiai – dėl to ir savo liudijimo darbą laiškuose nusakė kaip atliktą intelektualo pareigą („tai nerodo, kad buvau veltėdis“), o ne kaip, tarkime, asmeninį išsiskyrimą¹⁷. Galima sakyti, kad Moravskio gavendos išryškina lituanistinėje literatūrologijoje menkai reflektuotą XIX a. Lietuvos literatūros reiškinį – „realizmo gimimą iš memuarinės dvasios“.

Dėl tokios liudijimo perspektyvos Moravskis šiuo diptiku, ypač antrąja dalimi, kuria į praeitį palydimas savo ankstesnį spindesį vis labiau prarandantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų luomas, įsirašo į literatūrinį LDK atminties kultūros žemėlapi. Šis žemėlapis perkelia į kolektyvinę atmintį senosios LDK bajoriškosios kultūros saulėlydį modernizacijos ir Pažangos epochoje, ilgą jos šviesos šleifą, dar toli nusitęsusį į XX amžių. Tokio žemėlapio ribas užbrėžia du ryškūs tekstai ir autoriai: Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz) poema *Ponas Tadas* (Paryžius, 1834), vaizduojanti istorinės Lietuvos bajorijos gyvenimą LDK etninėse baltarusių žemėse XIX a. 2-uoju dešimtmečiu, ir Česlovo Milošo *Isos slėnis* (Paryžius, 1955), – romanas, apimantis dvaro ir jo apylinkių gyvenimą po šimtmečio, XX a. 2–3 dešimtmetyje Kėdainių krašte, etninėse lietuvių žemėse. Šiam literatūriniam žemėlapiui priklausytų ir tokie lietuvių kultūrinėje atmintyje savo vietą atradę ir įsigyvenę kūriniai kaip Šatrijos Raganos *Sename dvare* (1922) ir mažiau žinomi, kaip Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės apysaka *Šventmarė* (1937), ir naujai iškelti iš rankraščių bei aktualizuoti, kaip Merkelio Račkausko atsiminimai *Užrašai: Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy* (2008). Tačiau Moravskio *Broliai bajorai* yra pirmasis memuarinis-literatūrinis tekstas, kuriame į kolektyvinę atmintį įrašoma būtent lietuviškų LDK žemių bajorija. Taigi į literatūrinį LDK kultūros žemėlapi, kurio ribas taip ryškiai brėžė *Ponas Tadas* ir kuriame XIX a. aktyvesni buvo iš baltarusiškų LDK žemių kilę

16 Reda Griškaitė, „Ir aš pats esu ne kažin jau kas – tik bajoras‘ (‘Jaż sam nie co lepszego, jak szlachcic‘)“, arba Pirmosios Stanislovo Moravskio kūrinio *Szlachta-bracia. Gawęda Pustelni-ka* laidos lietuvių kalba pratarmė“, p. 15 – 24.

17 Idem, „Darbui, Bičiulystei ir Taikai“, p. 34.

rašytojai¹⁸, Moravskis įtraukė ir lietuvišką provinciją, jos savitus, „flamandiškos mokyklos“ stiliaus vaizdus¹⁹. Tad jo gavendos išryškina ir leidžia koreguoti dabartinei LDK kultūrinei atminčiai ar tikriau – jos populiariajam sluoksniui, galima sakyti, vis dar būdingą „dvigubą išstūmimą“: etninės Lietuvos iš LDK, o LDK – iš etninės Lietuvos. Moravskio *Broliai bajorai* literatūrinį LDK kultūros atminties žemėlapiį papildė tokiais lietuviškais vietovėmis kaip Jundeliškės–Ustronė, Nemajūnai, Darsūniškis, Jieznas, Kaunas. Beje, Moravskis čia reabilituoja ir savąjį XIX a. I pusės Kauno apskrities mokyklą, sumažina Mickevičiaus paliktą negatyvų jos atminties šleifą. Tarp savo bendramokslių pamini kažkurį Milošą, jų kaimynus Zabielas: „Visi jie tarpusavyje buvo kaimynai, visi kilę iš vienos pusės – iš Žemaitijos, nuo Nevėžio.“²⁰ Taip pat Kauno, Panemunių apylinkės mūsų kultūrinėje atmintyje pasipildė itin savitu, šviežiu, primirštu lietuviškosios bajorijos kultūriniu sluoksniu. Tasai sluoksniu yra rekonstruotas ir aptartas itin nuodugniuose, plačiuose ir turininguose vertėjos bei rengėjos komentaruose: savo apimtimi jie mažiausiai dukart pranoksta tekstą ir šį leidinį paverčia tikra XIX a. Kauno regiono bajoriškosios kultūros enciklopedija. Dar daugiau: šios ciklo dalies pabaigoje autorė pateikė kūrybiškai sumanytą „XIX amžiaus pirmosios pusės Panemunių ir Paverknių gyventojų būties ir buities žodynėlį“, apimančią ne vieną specifinę sąvoką, jau nebenaudojamo daikto, išnykusios realijos vardą – originalo ir lietuvių kalba, su nuorodomis į jų paaiškinimus teksto komentaruose. Šis žodynėlis prisideda prie leidinio enciklopedinio turiningumo, turi praktinę vertę – neabejotinai bus naudingas XIX a. tekstų vertėjams.

18 Beje, kaip LDK bajorijos istorinė atmintis buvo dominuojama Adomo Mickevičiaus ir jo kraštiečių, rodo tasai faktas, kad Aleksandras Fiutas pokalbiuose su Česlovu Milošu apie Šetenių dvarą netgi perklausė, „kas buvo apylinkių gyventojai – lietuviai ar lietuviai-baltarusiai“. Milošas, kantriai paaiškinęs, jog „[e]same pasaulyje, kuriame iš viso nėra kalbos apie baltarusišką elementą. Kėdainių apskritis – Lietuvos širdis, ir ten jokių baltarusių nebuvo“, paaiškina ir skirtumą nuo Vilniaus apylinkių. Žr. *Maištingas Czesława Miłoszo autoportretas: Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*, iš lenkų k. vertė Birutė Jonuškaitė, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 162–163.

19 Taip autorius viename 1852 m. laiškų nusakė savo gavendų stilių ir jų neatitikimą anuometinei vyraujančiai literatūrinei normai: „Šiandien flamandų mokykla, kol pas mus tokioms prekėms neras pirkėjo, labai neatsiperka. Reikia idealizavimo. Tokia kaip mano mokykla galbūt tik kada nors turės vertę“. Cituojama iš: Reda Griškaitė, „Ir aš pats esu ne kažin jau kas – tik bajoras“ (Jaz sam nie co lepszego, jak szlachcic’); arba Pirmosios Stanislovo Moravskio kūrinio *Szlachta-bracia. Gawęda Pustelnika* laidos lietuvių kalba pratarmė“, p. 23.

20 Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai: Atsiskyrėlio gavenda*, p. 257–258.

Bet ne tik; sumanymas išties originalus ir netikėtas: šis žodynėlis drauge yra ir išnykusios kultūros kalbinių pėdsakų rinkinys, tam tikras bajorų kalbos „kultūrinis portretas“, kuris atitinka skelbiamo teksto stilistiką ir priartina Moravskio gyventą pasaulį ne menkiau nei šiuolaikiniams suvokimo įpročiams parankesnis vizualinis teksto sluoksnius (prie leidinio ikonografijos sustosiu atskirai).

Vis dėlto tiek, kiek šis pasakojimas yra *ir* autobiografinis, kiek pasakotojas remiasi savo individualia atmintimi, tiek liudijimo strategijos neatsiejamai susipina su itin asmeniškais motyvais. Moravskio gavendoje *Broliai bajorai* (kaip ir pirmojoje gavendų ciklo dalyje ar Vilniaus atsiminimuose) pasakojimas apie kitus, vienu metu ir tiesiogiai, ir netiesiogiai pasakojant apie save, kartais virsta išties intriguojančiu slėpynių žaidimu. Pasakojimo pobūdį esmingai nulemia tai, kad pasakotojas, neabejotina autobiografinė Moravskio projekcija tekste, prisiima visuomenės atstumtojo, nesuprasto, nepritapėlio poziciją. Objektiviai žvelgiant, tai sunkiai paaiškinama – ir kilme, ir materialine, ir visuomenine padėtimi Moravskis smarkiai skūstis negalėjo. Šiuo požiūriu daugelis jo amžininkų, pavyzdžiui, kolegų iš Filomatų ir Filaretų draugijų Vilniaus universitete (pastarajai Ustronės atsiskyrėlis kadaise priklausė), jį tikrai būtų laikę laimės kūdikiu. Gyvenimiška atsiskyrėlio identifikacija, įgaunanti įvairiopas išraiškas tekste, savu metu glumino ir pirmuosius Moravskio rankraščių leidėjus: „[T]asai keistas žmogus, kuris turėjo tiek daug galimybių atsidurti visuomenės priešakyje lygiai kaip ir pasiekti tam tikrą savo gyvenimo laimę, pačiame jėgų žydėjime atsiskyrė nuo visų ir užsidarė savo nuošalėje, pasinerdamas į praeities apmąstymus ir tyrinėdamas savąją dabartį, nuo kurios jį atgrasė kažkokia mums nežinoma, paslaptinga, bet, matyt, skausminga priežastis.“²¹ Iš to, ką pats Moravskis atskleidžia savo tekstuose, galima spręsti, jog ši „skausminga priežastis“, lėmusi atstumtojo jauseną, yra kilusi iš itin komplikuoatų rašančiojo santykių su savo tėvu, dėl kurių, kaip žinome iš Vilniaus atsiminimų, „pavargęs nuo tėvo vergijos ir nuo nežmoniško despotizmo“, toje pat Ustronėje buvo atsidūręs ant savižudybės slenksčio²². Tad ir gavendos *Broliai bajorai* pasakojimą lemia akistata

21 Adam Czartkowski, Henryk Mościcki, „Przedmowa“, in: Stanisław Morawski, *Szlachta-bracia: Wspomnienia, gawędy, dialogi* [ebook]. Prieiga internetu: http://cyfroteka.pl/ebooki/Szlachta-bracia__wspomnienia__gawedy__dialogi__1802-1850_-ebook/p02029359i020# [žiūrėta 2016 01 20].

22 Stanislovas Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)*, iš lenkų k. vertė Reda Griškaitė, Vilnius: Mintis, 1994, p. 371.

su šia žalojančia vaikystės patirtimi, juolab autoriui grįžus į anksčiau gyventas vietas, tiesiogiai susidūrus ir su asmeninės istorijos pėdsakais. Dėl to Moravskio kūrinys, kaip mini rengėja *Brolių bajorų* pratarinėje, yra neįkainojamas ne tik kasdienybės, privačios istorijos, bet ir emocijų istorijos šaltinis²³. Iš pastarosios perspektyvos Moravskio tekstai vertingi kaip XIX a. „psichologinio žmogaus“ tapimo liudijimas. Juk autorius savo tėvo elgesį, jo santykį su sūnumi, auklėjimo metodus pristato ir vertina kaip XVIII a. žmogaus elgesio normą, pavyzdžiui, tokiaame epizode:

[T]urėjau senovės lenkų papročiu labai griežtą tėvą. Senasis mūsų tėvų kietumas ir rūstumas, kurį aš pats, nors buvau gimęs jau kiek kitoje epochoje, Kūrėjo valia visa pilnatve turėjau patirti, kėlė aklą, pasyvų paklusnumą, mažai turėjo aistringos ir nuoširdžios, bet daug – religingos pagarbos ir meilės, daug respekto. Tačiau šiltų santykių, o tiksliau, širdingumo – jokio.²⁴

Tačiau drauge autorius liudija tą emocijų istorijos ribą, kai tam tikras elgesys (šiuo atveju – tėvo autoritarizmas), kuris neseniai buvo nepastebima norma, pradamas subjektyviai išgyventi kaip anomalija. O gal ir *buvo* anomalija, jei Moravskis, gyvenęs epochoje, kurioje fizinės bausmės vaikams (pvz., 50 rimbo kirčių berniukui²⁵) neatrodė kažkas labai ypatinga, prisimena, kaip jis savo mokytoją Kaune ant kelių atsiklaupęs maldavo neišleisti namo per šventes...²⁶ Kaip bebūtų, Moravskio atsiminimai ir gavendos – tai tekstai, kuriuose apie tokias vaikystės patirtis pradama ieškoti būdų prabilti.

Pasakojimo pobūdis leidžia spręsti, kad anaip tol ne viskas iš šios sielos istorijos apskritai leidžiasi pasakoma, kad greičiausiai čia susiduriame su visiškai atskirais, gilesniais atstūmimo motyvais, apie kuriuos – kaip apie tamsų traukos tašką – ištis sukasi nemaža autobiografinio pasakojimo dalis. Taip tekste esmingai dalyvauja ir tai, kas nepasakoma, ko neįmanoma papasakoti. Dėl to Moravskio autobiografinis pasakojimas tampa šaltiniu ir kūrybos psichologijai

23 Reda Griškaitė, „„Ir aš pats esu ne kažin jau kas – tik bajoras“ („Jaž sam nie co lepszego, jak szlachcic“)“; arba Pirmosios Stanislovo Moravskio kūrinio *Szlachta-bracia. Gawęda Pustelni-ka* laidos lietuvių kalba pratarinė“, p. 14.

24 Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai. Atsiskyrelio gavenda*, p. 259.

25 *Ibid.*, p. 202.

26 *Ibid.*, p. 261.

svarstyti, kadangi čia tiesiogiai susiduriame su tuo, kas psichoanalizėje vadinama „atminties darbu“ – ir tokiu darbu, kuris atliekamas būtent rašymo būdu. Gavendoje *Broliai bajorai* taip pat galima atsekti tokio „atminties darbo“ pėdsakų – išsakyto ir nutylėjimo, įtampos tarp meilės ir svetimumo, tapatinimosi su rašomais dalykais ir jų atmetimo. Netgi galima sakyti, jog ši atminties proceso dinamika tekste atsveria kai kuriuos jo trūkumus literatūriniu požiūriu: polinkį į daugiažodiškumą, nepakankamą estetinę sublimaciją²⁷. Pastaroji gal labiausiai svarstyтина kūrybos psichologijos požiūriu: autorius, kaip estetinės veiklos subjektas, tarsi sustoja pusiaukelėje tarp išpažinties ir literatūrinės savo patirties projekcijos, jos perkėlimo į pasakojimo personažą. Atrodo, kad Moravskis nerado, o gal – skeptiškai vertindamas rašytojo darbą, tapimą literatu – ir dorai neieškojo saugiausios, literatūros teikiamos galimybės atsiverti, prisipažinti per fikciją – paradoksaliai pridengiančią ir išlaisvinančią (pagal garsiąją Moravskio amžininko Gustave'o Flaubert'o formulę: „Madame Bovary, c'est moi“). Beje, jau užsiminiau, kad ši dokumentikos ir literatūriškumo pusiaukelė, kuri Moravskio tekste pasirodo kaip psichologinė atsivėrimo ir slėpimosi dilema, grįžta į šiuolaikinę prozą kaip nauja tendencija (pvz., Juliano Barneso apysakoje *Levels of Life*, 2013; Nijolės Reginos Chijenienės vertimas – *Gyvenimo lygmenys*, 2015). Jos populiarumą, netgi madingumą šiuo metu, išsivadavus nuo daugelio Moravskio laikų visuomenę slėgusių tabu, greičiausiai lemia kita – *realumo*, tikrovės trūkumo – psichologinė problema. Nors, šiaip ar taip, ir Moravskio gavendas, ir Barneso apysaką sieja ta pati žmogiška – skausmo išsakymo – aplinkybė, kuriai jokie progreso dėsniai negalioja.

Vis dėlto įdomu tai, kad atminties darbo krypsnį į fikciją, į personažo projekciją Moravskio tekste galima iš dalies apčiuopti. Ustronės atsiskyrėlis kuria pasakojimą apie savo dvaro apylinkių *brolius bajorus* taip, tarsi įtemptai sektų ir ieškotų savo *alter ego* arba alternatyvios gyvenimo istorijos – kokia ji buvo ir kokia galėtų būti buvusi, jei jo likimas būtų pasisukęs kitaip. Autobiografiniai pasakojimai ne vienu atveju gali tapti nerealizuotų gyvenimo galimybių, alternatyvių gyvenimo siužetų refleksija – lietuvių kultūroje tai yra raiškiai paliudijęs Marcellijus Martinaitis egodokumentinėje prozoje *Prilenktas prie savo gyvenimo* (1997),

27 Žinoma, taip vertinant, reikia turėti mintį ir tai, kad šis tekstas buvo parašytas per labai trumpą laiką, greičiausiai netaisytas ar bent rimčiau neapdorotas, paties autoriaus nerengtas spaudai ir pirmųjų rengėjų sužalotas. Pabrėžtina, kad teksto estetinius įtrūkius kompensuoja aukšto lygio parengimas ir vertimas.

Mes gyvenome (2009), beje, pastarojoje tiesiogiai *rodydamas* biografinio veikėjo (kito „aš“) tapsmą literatūros (poezijos) herojumi. Juk ir Mickevičius panašiai įrašė epizodinį veikėją bajorą Mickevičių į savo poemą, įsiterpė individualizuotu balsu į *Pono Tado* pasakojimą – pavyzdžiui, įtraukdamas itin asmenišką, autobiografišką jaunystės medžioklės patirtis. Nuo jų savo gavendą *Broliai bajorai* pradeda ir Moravskis, lyg ir pasakodamas apie tipišką Ustronės apylinkių ponaitį, bet iš tiesų išsiduodamas, nejučia pereidamas į pasakojimą pirmuoju asmeniu. Jaunystės erotinės patirtys gamtos „gūžtelyne“, anapus sociumo, jo papročių ir normų – ryškus asmeninės atminties impulsas, nuo kurio ir pradedamas vynioti atminties siūlas. Jo gija atsekama ir antrojoje *Brolių bajorų* dalyje „Ponas Ignotas iš Darsūniškio“ – pagrindinis jo herojus Ignotas Lukaševičius (Ignacy Łukasiewicz) iškyla tarsi pasakotojo antrininkas, juolab, kad Moravskis keliskart pabrėžia jo ir savo gyvenimo, patirties paraleles: „spartietišką“ gyvenimo būdą vaikystėje, mokymąsi toje pačioje mokykloje, gėlininkystės aistrą. Galiausiai abu *bajorus* sieja ir tai, kad jie buvo dailininkai mėgėjai, pagal rengėjos prielaidą – įsiamžinę Moravskio užsakytame ir Lukaševičiaus nutapytame paveiksle „Šv. Stanislovo stebuklas“, kurį Ustronės dvarininkas padovanojo Nemajūnų bažnyčiai²⁸. Tad antroji *Brolių bajorų* dalis ir galėtų būti laikoma bandymu per šį herojų, palankaus humoro nestokojantį žvilgsnį į jo gyvenimą susitaikyti ir su savimi, savo likimu, bent iš dalies išsakyti griežto tabu ribojamas patirtis. Juk „pono Ignoto“ likimas – tai, psichoanalitiškai tariant, kastracijos istorija (pasakotojo simboliškai gretinama su Abeliaro lemtimi), lėmusi jam panašią atstumtojo, ir, pasakotojo požiūriu, neteisingai atstumtojo vietą bajorų bendruomenėje. Moravskis, nuo vaikystės nešiojęs didelį skaudulį dėl jį atstumiančio savo tėvo elgesio, reaguoja į tokį kito atstūmimą, jam priešinasi (tėvo autoriteto jėga atitinka ir kolektyvinio autoriteto jėgą, yra jos atitikmuo). Greičiausiai čia, toje nerealizuotoje erotinėje ir kultūrinėje „tipiško bajoro“ biografijos galimybėje, ir glūdi tasai Moravskio vidinis konfliktas, tarp amžininkų pelnęs jam atsiskyrėlio ir mizantropo vardą, o ne vieną jo prozos puslapį atmiešęs tamsia užgniauzto, neišsakomo konflikto emocija, įgyjančia įvairiopas projekcijas²⁹. Taigi Moravskis, pasakodamas *brolių bajorų* „išorinę“ istoriją, ją rašo ant iki galo neįžvelgiamo, tamsaus savo vidinės

28 Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai. Atsiskyrėlio gavenda*, p. 9, 45.

29 Viena jų, gal paties autoriaus nepastebima, – tai skirtinguose tekstuose pasikartojanti nekaltos aukos, nekaltai skriaudžiamo, nekaltai nukentėjusiojo savijauta, paveikianti situacijų, žmonių vertinimus.

istorijos teksto. Todėl kaip liudytojas nėra jaukus, nors nejaukumu ir nepa-
noksta lietuvių kultūroje, pavyzdžiui, savo vidines komplikacijas tekstuose sklei-
džiančios Onos Pleirytės–Puidienės. Tačiau tokiame vidinio konflikto emocinės
spinduliuotės lauke kitokią vertę įgyja autoriaus pasiektas pozityvas – tai, su kuo
jam pavyksta tapatintis, solidarizuotis, susitaikyti, kad jam tai apskritai pavyksta
padaryti. Rašydamas *Brolius bajorus* Moravskis ne tik gelbsti nuo užmaršties
savo gyventą gyvenimą ir pasaulį, jam bent dalį jo pavyksta išgelbėti nuo savęs
paties: nuo savo nuoskaudos šleifo, nuo neigimo, paniekinimo pagundos. Kad
ši emocinė dilema *Brolių bajorų* pasakotojui puikiai pažįstama, liudytų ir tokios
pastraipos, kuriomis pradėdamas vienas antrosios gavendos dalies skyrelių:

Yra toks sielvartas, tokie sunkūs, tiesiog švininiai, gyvenimo prisiminimai, kurie kad
ir kiek skausmo būtų sukėlę, pririša mus prie tos vietos, kur kadaise taip žiauriai
buvo draskomos ir mūsų širdys, ir mūsų sielos. Ne vieną kartą stovėdamas krante
prie skardžio ir žiūrėdamas į šuoliais pro tavo namus skubančią upę arba prisėdęs
ant kokio labai seno akmens – taip gerai ir taip seniai tau pažįstamo; taigi po dienos
darbų ilsindamas nualintas kojas, nuo kaktos braukdamas prakaitą, su liūdna šypse-
na nugrimzti į praeitį ir prisimeni, kad čia kadaise liejai gaudžias savo ašaras. Ir tą
akmenį, tą nebylų tavo ašarų liudininką, staiga imi ir bičiuliškai paglostai! O gera čia
tau todėl, kad čia kentėjai. Laikas – didelis visa ko gydytojas. Tačiau net ir tada, kai
Dievas tave tokiems žiauriems išbandymams buvo atidavęs, nejautei nei pasibjaurė-
jimo šia upe, nei šiuo akmeniui, nei šia žeme!

Tačiau yra ir tokių nelaimių, kurios mūsų gyvenimą žaloja visam laikui, kurios
kelia pasibjaurėjimą vien pagalvojus apie tas vietas, kur mus tokios nelaimės palietė.
Tada bėgi iš ten kaip iš kokio epidemijos apimto krašto ir nušluostai dulkes nuo savo
apavo – kad nė žymės neliktų tos prakeiktos žemės.³⁰

Taigi Moravskio gavendos turinio požiūriu atskleidžia atminties kultūros
ištakų situaciją XIX a. viduryje: ši kultūra formuojasi asmeniškai nustatinėjant
individualios ir kolektyvinės atminties ribas ir išsąmoninant bei tiesiogiai pa-
tiriant – kaip Moravskio gavendose – tą aplinkybę, kad papasakoti „viešą“ is-
toriją darosi neįmanoma apeinant vidinę, nesuvedus su ja reikiamų sąskaitų.
Šie atminties lygmenys darosi neatskiriami, o jų santykis bei kalbinė raiška yra

30 Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai. Atsiskyrelio gavenda*, p. 315.

atskiras, individualus kūrybinis uždavinys, kuris drauge teikia ir emocinės transformacijos galimybę. Santykio tarp skirtingų atminties lygmenų paieškos Moravskio gavendose (abiejose dalyse) lemia stilistinę polifoniją – vieną įdomiausių šio autoriaus tekstų literatūrinių savybių. Moravskio pasakotojas byloja stilizuotu sakinės bajorų kultūros atstovo, šmaikštaus anekdotinės istorijos pasakoriaus, balsu, kartais – kaip ir ką tik cituotoje ištraukoje – pereina į individualias išpažintines intonacijas, kartais pasakoja kaip metraštininkas, istorikas (ypač pirmojoje gavendų ciklo dalyje), bet pasirodo ir satyros pasakotojo profiliu – kaip negailingas visuomenės vertintojas ir kritikas. Paantrašte „Atsiskyrėlio *gavenda*“ kūrinys orientuojasi į romantinę poringę, Lietuvos ir Lenkijos bajorų kultūrai būdingo sakinio pasakojimo stilizaciją, *balso* literatūrą. Moravskis tokio anekdotinės istorijos pasakoriaus balsu prabyla meistriškai ir įtaigiai – vien ko vertas pasakojimas apie pono Ignoto iš Darsūniškio vaikystės išdaigas, kai jis šv. Velykų išvakarėse į bažnyčią įleido katiną, parėdytą „šėtonišku frakeliu“; apie Darsūniškio kleboną Antaną Mendzigurskį, be kita ko, pasižymėjusį „barokiniu“ pertaru „O tu karde pagoniškas!“; apie provincijos bajorų (*nota bene*: būtent vyrų) aistrą auginti gėles ir puoselėti darželius, apie krupniko gamybą, apie Kauno palestrą... Ši pasakotojo pozicija – tai ir tapatinimosi su LDK bajorų kultūra, su provincijos bajorija gestas, įtikinantis kita proga išsakyta autoriaus saviidentifikacija: „Ir aš pats esu ne kažin jau kas – tik bajoras.“ Ji yra ir emociškai laisviausia nuo praeities, ko negalėtume pasakyti apie individualistinio balso pasažus³¹. Vis dėlto ši kolektyvinė tapatybė ir balsas, kaip minėta, nėra vieninteliai, Moravskis neišlaiko jų vientisumo³² – kitaip nei, pavyzdžiui, romantinės gavendos žanrinę normą įtvirtinusio Henryko Rzewuskiego *Soplicos atsiminimai (Pamiętki Soplicy, Paryžius, 1839–1841; Vilnius, 1844–1845)*. Tais atvejais, kai ši indentifikacija nėra itin aktyvi, pasakotojas užima dokumentuotojo, „metraštininko“ poziciją, ir jo pasakojimas pereina į *vaizdo* literatūros formas – XIX a. vidurio prozai būdingus

31 Galima spėti, kad kaip tik dėl jų emocinio krūvio pirmieji teksto rengėjai daugelio tokių individualių svarstymų fragmentų atsisakė ir taip susiaurino Moravskio prozos reikšmę ir pobūdį, paversdami autorių visų pirma anekdotų pasakotoju (žr. Danuta Danek, „Ponowne odkrycie nieznanego wielkiego pisarza. O Stanisławie Morawskim“, *Nauka*: kwartalnik PAN, 2013, Nr. 3, p. 21).

32 Šią Moravskio gavendos stiliaus ypatybę aptaria rengėja Reda Griškaitė: „Ir aš pats esu ne kažin jau kas – tik bajoras“ („Jaż sam nie co lepszego, jak szlachcic“); arba Pirmosios Stanislovo Moravskio kūrinio *Szlachta-bracia. Gawęda Pustelnika* laidos lietuvių kalba pratarmė; in: Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį, t. 2: Broliai bajorai. Atsiskyrėlio gavenda*, p. 16–17.

tarpinio žanro „vaizdų“, „vaizdelių“, „škiečių“, „dagerotipų“ fragmentus. Tačiau ten, kur ši identifikacija apskritai negalima, prabyla kitas Moravskis: kritiškas profesinės inteligentijos atstovas miestietis, buvęs imperijos sostinės gyventojas, žvelgiąs į prigimtinę Lietuvos bajorų kultūrą ne iš jaukios ir šiltos papročio perspektyvos, net ne emociškai gana neutraliu „metraštininko“ žvilgsniu, o iš civilizacinės *normos* distancijos. Bajorijos luomo, ypač smulkiosios bajorkaimių šlėktos, nuopuolis, lietuvių kultūroje matomas valstietiškos kilmės lietuvių inteligentijos, ypač kairuoliškos, akimis, čia pasirodo iš *vidaus*, moralisto ir esteto žvilgsniu – ištis su visu „flamandiškos mokyklos“ raiškumu. Ir šiuo – ne tik regioniniu – požiūriu Moravskis pasirodo netikėtai artimas Milošui ar tokiam tradicinės bajorijos etoso kritikui kaip lenkų rašytojas Witoldas Gombrowiczius. Tik, žinoma, XX a. viduryje toks kritiškas požiūris buvo kur kas suprantamesnis nei prieš šimtmetį, dėl to, kaip atskleidžia rengėja, Moravskis labai blaiviai suvokė savo rankraščių greito publikavimo negalimybę³³. Moravskio kūrinys *Broliai bajorai* sulaukė savo viešumo valandos lenkų kalba praėjus beveik 8 dešimtmečiams nuo parašymo, o lietuvių kalba – po 166 metų.

Kaip bebūtų, šios lietuviškos publikacijos pobūdis ir kokybė su kaupu atlygina ilgus tylos, o gal net (lietuvių kultūroje) užmaršties metus. Atlygina jau pirmosios dalies recenzijose aptartu vertėjos, rengėjos darbo kruopštumu, kūrybingumu, Sigutės Chlebinskaitės sukurta knygos estetika. Kaip ir visos Griškaitės rašytos ir rengtos knygos, Moravskio gavendos yra iliustruotos autentiškais kūriniais iš teksto parašymo laiko, bet ne tik: autentikos aurą publikacijoje kurianti epochinė ikonografija kūrybingai gretinama su šiuolaikiniu vizualiniu tekstu – nuotraukomis, *Brolių bajorų* atveju darytomis daugiausia rengėjos kelionėse su artimaisiais po Moravskio aprašytas ir minėtas vietas. Toks sprendimas, nuodugniai aptartas ir išdėstytas skyriuje „Keletas žodžių apie iliustracijas“³⁴, liudija, su koku pietizmu, koku, bachtiniškai tariant, „principiniu dėmesiu“ yra sukurta ši knyga. Rengėja ir vertėja kruopščiai pasirūpino ne tik tekstu, bet ir *abiejomis jo pusėmis*, t. y. tuo, kas hermeneutikoje vadinama *mimetine arka*: ir užtekstine Moravskio kūrinyje reprezentuojama tikrove (komentaruose, įvaduose, visame kritiniame teksto aparate), ir adresato tikrove, adresato akiračiu, į kurį turi patekti šis kūrinys. Jį modeliuoja ne tik ikonografija, minėtos fotografijos iš dabartinių

33 *Ibid.*, p. 23.

34 Reda Griškaitė, „Keletas žodžių apie iliustracijas“, in: Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį*, t. 2: *Broliai bajorai. Atsiskyrėlio gavenda*, p. 43–51.

Moravskio aprašytų vietų, siūlančios teksto skaitymą pratęsti užtekstinėmis *atminties praktikomis* – aplankyti, kaip ir fotografijų autoriai, skaitytas vietas. Pirmosios gavendų ciklo dalies recenzentės minėjo ir rengėjos paruoštą dirvą šiam kūriniiui jau tradicija tapusiuose Moravskio skaitymuose Jundeliškėse. Nesunku įsitikinti, jog ši knyga – tai svarbus elementas kur kas platesniame Griškaitės puoselėjamame Moravskio atminties lauke. Ypač pastarasis šios knygos aspektas rodo istorikės, vertėjos darbo išskirtinumą minėtos dabartinės „atminties kultūros“ kontekste. Kaip yra pabrėžęs pastarąjį terminą konceptualizavęs Andreasas Huyssenas, „atminties bumo“, sąlygoto ir naujųjų medijų, laiku dabartiniame *fin de siècle*, kai atminties darbas neatsiejamai susipynęs su atminties vartojimu ir suprekinimu, kai neįmanoma vienaprasmiškai atidalinti išgyventos patirties liudijimo nuo to, ką mokslininkas sąlygiškai vadina „išsivaizduota atmintimi“, – tokioje situacijoje „kokybės klausimas išlieka tas, dėl kurio kiekvienu atveju reikia apsispręsti“³⁵. *Atminties* kokybės kriterijai gali būti įvairūs, ją nesunku pamatuoti įdirbiu, kompetencijomis – ir šiuo atveju jie nekelia abejonių. Dar vienas tos kokybės ženklas – neabejotinas rengėjos reiklumas skaitytojui, jo kultūriniam akiračiui, skaitymo įpročiams. Bet yra dar kažkas, kas lemia darbo kūrybiškumą ir norą, neapleidusį recenzentės šio teksto rašymo metu, vietoje frazės „knygos rengėja“ rašyti „autorė“. Tai tasai intensyvus dėmesys, kuris reiškia ne mažiau, kaip laisvą apsisprendimą dalytis savo gyvenimu su praeitimi, jos žmonėmis. Ne tik maitintis jais, bet ir su jais gyventi, kalbėtis, suteikti jiems savo gyvybės. Visų pirma taip, o ne kultūriniais, estetiniais ar kitais argumentais paliudijant jų vertę.

35 Andreas Huyssen, „Present Pasts: Media, Politics, Amnesia“, p. 29.